

УДК 94(477): 323.1

О.С. Гончарова

ЕТНІЧНІ ПОЛЯКИ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ЖИТТІ ХАРКОВА (1920-ті – початок 1930-х років)

В статті розкриваються особливості суспільно-політичного та культурно-освітнього розвитку польської етнічної меншини м. Харкова у контексті національної політики радянської держави 1920-х – початку 1930-х років.

Ключові слова: *етнос, етнічна меншина, національна політика.*

В статье рассматриваются особенности общественно-политического и культурно-образовательного развития польской этнической меньшинны г. Харькова в контексте национальной политики советского государства 1920-х – начала 1930-х годов.

Ключевые слова: *этнос, этническое меньшинство, национальная политика.*

The article is dedicated to the process of social and political and cultural and educational development of the Polish ethnic minority of city of Kharkiv.

Key words: *ethnos, ethnic minority, national policy.*

Постановка проблеми. Бажання держави розробити оптимальну концепцію етнополітичного розвитку України на сучасному етапі, сприяє підвищенню інтересу науковців до історичного досвіду. В цьому відношенні неабиякий інтерес представляє період 20-х – початку 30-х років ХХ століття, коли державою в рамках політики «коренізації» було зроблено спробу врегулювання етнічних протиріч. Досить велика питома вага у структурі населення цього періоду належала полякам. Науковий аналіз особливостей етнонаціональних процесів, специфіки політики владних структур щодо них у регіональному аспекті має важливе значення для розуміння їхньої подальшої долі та сучасного стану.

Аналіз актуальних досліджень. Останнім часом, у зв'язку з підвищенням інтересу до вивчення національних процесів, з'явився ряд робіт, присвячених дослідженню історії національних меншин Харківщини [5; 21]. Автори цих досліджень, здебільшого, аналізують національний склад населення регіону, заходи по

задоволенню їх культурно-національних запитів, торкаються окремих питань економічного життя, звертаючи увагу на найбільш вдалі заходи уряду. Певного висвітлення в літературі дістало й питання польської національної меншини міста Харкова. Діяльність польських навчальних закладів у 1920-х – 1930-х роках аналізує у своїй статті О. Ніколаєнко [14]. Історію Римо-Католицької Церкви міста Харкова виклав М. Жур [6]. Однак, комплексне дослідження польської меншини міста Харкова в умовах здійснюваної державними органами політики коренізації відсутнє.

Мета статті – дослідити шляхи, форми та методи реалізації політики коренізації, визначити її досягнення та вади в суспільно-політичній та культурно-освітній сфері життя польського населення міста Харкова.

Виклад основного матеріалу. ХІІ з'їзд РКП(б) (1923 р.) визначив політичний курс держави в галузі національних відносин, який отримав назву «політика коренізації», що була покликана активізувати участь корінних народів і національних меншин у політичних, соціально-економічних і культурних перетво-

реннях, остаточно схилити їх на бік радянської влади. Широкий спектр заходів владних структур здійснювався і в середовищі польського населення Харкова.

За даними Всесоюзного перепису міського населення, проведеного 15 березня 1923 р. поляки становили 1,69% мешканців Харкова [11, с. 97]. З часом їх кількість у місті зростає. Так, проведений 17 грудня 1926 р. перепис констатував їх збільшення на 19,5% [2, с. 39]. Головною причиною такого росту стала міграція (природний приріст населення в Харкові у той період становив лише 1,37%) представників цієї етнічної спільноти до Харкова, який приваблював їх як столиця УСРР та велике індустріальне місто, де завжди був попит на робочі руки.

Активна агітаційно-пропагандистська та культурно-просвітницька робота, проведена працівниками місцевих органів влади серед польського населення з метою радянзації представників цієї етнічної меншини, згодом принесла непогані результати для правлячої партії. Змінилось ставлення етнічних поляків до виборів: від байдужого у 1922-1923 рр. до активної в них участі, починаючи з середини 1920-х років [15, с. 6]. Одним з визначних факторів при цьому було те, що при підготовці виборчої кампанії до рад починаючи з 1925/1926 років використовувалася агітація польською мовою, а з 1927 року, у відповідності з ухвалами першої Всеукраїнської наради з питань роботи серед національних меншин (січень 1927 р.), польською мовою було надруковано й виборчі картки [19, арк. 25]. При формуванні рад дотримувался класовий підхід, що вело до зниження професіоналізму державної роботи. Бажане класове співвідношення досягалося за допомогою позбавлення або обмеження виборчих прав «експлуаторських елементів», критерії визначення яких були досить розпливчати. Так, наприклад, під час проведення виборів до рад у 1926 р. права голосу були позбавлені 0,2% поляків міста. Це підприємці, особи, що жили з нетрудових доходів, крамарі, духовенство та ін. [8, арк. 52-53].

Важливим напрямом реалізації прав етнічних меншин було надання їм можливості користуватися рідною мовою у стосунках із структурами державного апарату, різного рівня адміністративними органами, органами юстиції. Однак, щодо польського населення міста Харкова реалізувати ці заходи було досить складно у зв'язку з тим, що вони були розпорошені в іноетнічному середовищі. Переведення діловодства на польську мову наштовхнулося на проблему відсутності фахівця, що володів цією мовою. Це змусило державні органи розпочати

підготовку апаратних працівників для партійних органів, радянських, господарських, кооперативних, культурно-освітніх та інших установ в радянсько-партійних школах, комуністичних університетах та інших навчальних закладах. Так, в Комуністичному університеті ім. Артема діяв польський сектор, у програмі навчання якого були вузлові питання державного будівництва, практики роботи державних органів, удосконалення мовної підготовки та діловодства і, звичайно, значне місце відводилося вивченню марксизму-ленінізму [20, с. 98-99]. З 1927 року в місті Харкові при колегії адвокатів починає діяти юридична консультація, де бажаючі могли отримати консультацію польською мовою. Однак, великою популярністю серед поляків міста вона не користувалася. За 5 місяців роботи до неї звернулися лише 12 осіб [18, арк. 2].

Залучаючи польське населення до державного будівництва та політичного життя, партійно-державне керівництво на чільне місце ставили завдання збільшення партійного прошарку серед поляків, прийом молоді до лав комсомолу як помічника та резерву більшовицької партії, активізацію роботи профспілок серед поляків. Найбільш активно робота серед національних меншин велась по партійній лінії. Для ведення агітації та пропаганди серед національних меншин вже в квітні 1921 р. при організаціях КП(б)У були створені нацмен секції. Головна задача польської секції, що діяла в Харкові, полягала в тому, щоб регулярно і систематично проводити роботу серед етнічних поляків, поступово домагаючись їхньої радянзації, тобто політичної лояльності й активної підтримки більшовицької влади [17, арк. 1].

У системі заходів, передбачених політикою коренізації чільне місце відводилося перетворенням у сфері освіти та культури. Уже з перших їх кроків партійно-державні органи наголошували на пріоритеті ідеологічних цінностей і керівної ролі комуністичної партії. Тому не дивно, що одне з головних місць в роботі з польським населенням відводилось антирелігійній боротьбі. Костьоли оголошувалися базою антирадянської агітації, мракобісся, а ксьондзи – ідеологами контрреволюції, і тому потрапили під перші хвилі арештів і депортацій. Так, у 1926 році було заарештовано і заслано на Соловки о. Вікентія Ільгіна. Така ж доля чекала і його послідовника [6, с. 17]. Агітвідділи партійних комітетів, газети та журнали розгорнули масову кампанію проти Римо-Католицької церкви та духовенства. Було налагоджено видання численних листівок, плакатів, брошур, читання лекцій на антирелігійну тематику, про-

водилися атеїстичні вечори, конференції, створювалися товариства безбожників. Попри заборони та репресії, релігійне життя та діяльність Римо-Католицької Церкви в Харкові не припинилося [6, с. 18]. Для основного загалу поляків християнська мораль і віра в Бога залишалися визначальною ознакою їхньої духовності.

Зі звуженням сфери впливу костюлу на культурно-духовне життя поляків міста дедалі більшу роль стала відігравати школа, система загальної та спеціальної освіти. З осені 1922 року в УСРР запроваджується кодекс законів про народну освіту, параграф 23 якого наголошував на праві національних меншин забезпечити «виховання і навчання дітей на їх рідній мові» [10, с. 155-156]. У відповідності до цього рішення у Харкові відкривається польська школа (семирічка) [13, с. 12]. Однак вона не могла повністю задовольнити потреби польського населення міста, так як лише 29% польських дітей Харкова мали змогу навчатися рідною мовою [16, арк. 252]. За змістом навчання, складом учительських кадрів було встановлено жорсткий контроль. Учителі-поляки, які не визнавали радянську владу або не виявляли лояльного ставлення до нового режиму, замінювалися «благонадійними» працівниками, хоча й із нижчим професійним рівнем. Так, у 1925 році, посаду завідуючого польської школи замість досвідченого викладача О. З. Ганцваль, займає Л. К. Тжесецький, студент третього курсу Інституту народної освіти [14, с. 343]. Можна припустити, що саме з політичних міркувань відбулись такі кадрові зміни. Розв'язати проблему підготовки вчительських кадрів для польської школи були покликані вищі курси ім. Ф. Кона, що почали діяти в місті Харкові у 1923 р. Вже в перший рік їх роботи на курси було відібрано 63 слухачі переважно з робітників і селян [9, с. 210]. Дуже гострою проблемою для польської школи була й недостатня кількість навчальних посібників польською мовою. З метою виходу із ситуації, що склалася, Центральне державне видавництво з середини 1931 р. розпочало підготовчу роботу з видання підручників, залучивши до неї 19 польських авторів. Однак, до кінця року до випуску польських підручників видавництво так і не приступило [12, арк. 2-3].

Пріоритет ідеологічних орієнтирів був визначальним і у справі ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення міста Харкова, питома вага якого серед поляків була нижчою (77,63%) ніж середня (56,17%) [2, с. 313]. Програму робіт щодо цього було окреслено ще у травні 1921 р. постановою РНК УСРР «Про боротьбу з неписьменністю», за якою все населення від 8 до 50 років, яке не вмilo читати

чи писати, зобов'язувалося вчитись письму українською, російською або якоюсь іншою мовою за бажанням учня [10, с. 120]. Виконуючи дане рішення, в місті відкриваються 2 школи з ліквідації неписьменності польською мовою [7, арк. 32].

Поряд із загальною освітою розвивається мережа польської професійної освіти. Спеціальну технічну освіту поляки Харкова могли отримати на польському відділенні електромеханічного технікуму [1, арк. 75]. Отримати спеціальність редакційних робітників середньої кваліфікації, а саме: керівників масової роботи, робітників руху, літературних редакторів, технічних редакторів, представники польської національної меншини мали можливість у газетно-книжковому технікумі, де з 10 січня 1931 р. організовано нацмен сектор [3, арк. 117].

У ідеологізації культурно-духовного життя польського населення важливе місце відводилося новій мережі культурно-освітніх закладів – робітничим клубам. В Харкові діяло два польських клуби – ім. Варинського та ім. Веселовського [4, арк. 259]. В роботі клубів чітко дотримувався класовий принцип, до участі в них залучалися лише робітники великих підприємств, а решта представників польської етнічної меншини позбавлялися такої можливості. Вони стали центрами розповсюдження польської культури, через створення при них різноманітних гуртків. Так, наприклад, драматичний гурток клубу ім. Варинського з 15 серпня по 31 грудня 1925 р. провів 50 виступів, а драмгурток клубу ім. Веселовського – 6 [4, арк. 263]. Ці заклади культури були одночасно і місцем ідеологічної агітації. Виходячи з завдань, що покладалися на клуби, в них працювали курси політичної грамоти, проводились тематичні вечори, постійно читались лекції на політичні теми. Починаючи з 1930 року в них посилюється інтернаціональне виховання, антирелігійна пропаганда. Їх робота все більше уніфікувалася, витіснялась будь яка національна самобутність. Однак, попри все це, клуби дозволили польській етнічній меншині, на скільки це було можливо в строкатому етнічному оточенні, зберегти свою етнічну самобутність.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, видимі позитивні результати в радянізації польського населення міста Харкова в досліджуваний період ще не означали повної перемоги правлячої партії. Аналіз заходів радянської влади з політико-пропагандистської та культурно-просвітницької роботи серед польської етнічної меншини про-

тягом 1920-х – початку 1930-х років дає змогу стверджувати, що більшовики домоглися лише певних успіхів, оскільки не змогли досягти головної мети – зміни самосвідомості поляків, зламу їх духовних цінностей. Значний науковий інтерес представляє питання збереження поляками міста традиційно-побутової культури, чому автор планує присвятити наступну статтю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Витяг з протоколу № 5 від 11.05.1931 р. засідання президії Нацменсекції Харківської Миськради // ДАХО, ф. Р-408, оп. 4, спр. 2635.
2. Всесоюзная перепись населения 1926 года. Т. XII. Украинская Социалистическая республика – М.: Изд-во ЦСУ Союза ССР, 1928. – 486 с.
3. Выводы по обследованию нацменсектора в газетном техникуме 1931 г. // ДАХО, ф. Р-408, оп. 4, спр. 2635.
4. Доклад заведующего польской секцией Губнаробразу о деятельности с 15 августа по 31 декабря 1925 г. // ДАХО, ф. Р-820, оп. 1, спр. 36.
5. Духопельников В.М. Деятельность местных органов власти Харьковщины среди национальных меньшинств в 20-30-е годы XX столетия / В.М. Духопельников // Эпоха. Культуры. Люди. Материалы международной научной конференции (Харьков, сентябрь 2003 г.): Сб. докладов. – Харьков: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. – С. 88-100.
6. Жур М. История Римо-Католической Церкви в Харькове / М. Жур // Польська діаспора в Харкові: історія і сучасність. – Х.: Майдан, 2004. – С. 8-24.
7. Звіт про роботу серед нацменшостей Харківської округи за 1926 рік // ДАХО, ф. Р-408, оп. 6, спр. 38.
8. Зводка про склад громадян, що були позбавлені права брати участь у виборах до рад по Харківській округі (в перевиборчу кампанію 1926 р.) // Бюлетень Харківського округового Виконавчого Комітету. – 1926. – № 5. – С. 52-53.
9. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О. Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
10. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення партії і радянського уряду. 1917-1959 рр. Зб. док. – Т.1. – К., 1959. – 883 с.
11. Материалы переписей населения Харьковской губернии 1917-1923 гг. // Справочник по Харьковской губернии – Харьков: Центральное статистическое управление, 1923. – 260 с.
12. Матеріали обслідування видання підручників для нацменшкіл центрвидавком 20. 04. 1932 р. // ДАХО, ф. Р-1356, оп. 1, спр. 497.
13. Народна освіта України. Установи соціального виховання на 1 грудня 1925 р. – Харків: Центральне статистичне управління, 1927. – 80 с.
14. Ніколаєнко О. Освітня діяльність Харківської полонії / О. Ніколаєнко // Формування історичної пам'яті: Польща і Україна: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., м. Харків, 12 травня 2007 р. – Х.: Майдан, 2008. – С. 340-349.
15. Основные итоги хозяйственного и советского строительства на Харьковщине // Бюлетень губерніального виконавчого комітету Рад робітничих та червоноармійських депутатів. – 1925. – № 20. – С. 3-20.
16. Отчет о деятельности комиссии по делам нацмен с 15 марта 1927 – по 15 апреля 1928 г. // ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1205.
17. Протокол № 2 заседания секретарей Нацменьшинств при Агитпропе Губисполкома. 16.02. 1921 г. // ДАХО, ф. 1, оп. 1, спр. 654.
18. Протокол № 2 засідання Нацменкомісії від 12.08.1929 р. // ДАХО, ф. Р-408, оп. 4, спр. 2631.
19. Протокол № 47 засідання Окружного виконавчого комітету від 15 жовтня 1928 р. // ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 2854.
20. Умови вступу до Комуністичного університету ім. Артема на основні та національні відділи // Більшовик України. – 1932. – № 11. – С. 98-99.
21. Харьков многонациональный. – Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. – 256 с.